

TÜRKÇE KELİMELERİN EFSANE DÜNYASINDA ANLAMLANDIRILMASI VE ÇÖZÜMLENMESİ*

Doç. Dr. Sinan GÖNEN
Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
sgonen@selcuk.edu.tr

Öz

Efsanelerin halk anlatımları arasında ayrı bir yeri vardır. Daha çok dinleyeni inandırma gayesi üzerine kurulu, anonim, kısa ve nesir şeklindeki bu anlatılar, dinleyeni anlatının büyüğü ortamına çekmekte; âdeta anlatıda verilmek istenen ana fikri dinleyiciye kısa ve özlü bir biçimde vermeyi hedeflemektedir. Efsaneler içerisinde kelimelerin anlamlandırılması üzerine oluşanların varlığı dikkat çekicidir. Örneğin, “mola” kelimesinden “Muğla” kelimesine ulaşıldığını, efsane bizlere ispat etmeye çalışır. Yine, kelime birliklerinden efsanelere ulaşıldığı da görülecektir. Örneğin, Konya kelimesini açıklamaya çalışırken kelimeyi “kon-” ve “ya” olmak üzere fiil ve bağlaca ayırır, sonra hikâyenin sonunda bu kelimeleri birleştirerek karşımıza Konya kelimesini çıkarır. Elbette bunlar anlatı dünyasında bir hikâyeye dayanacaktır. Yani efsanelerden sonra kelimelere ulaşıldığı gibi, önceden dilde var olan bir kelimenin üzerine de olay örgüsü kuran, kurgusal bir anlatı oluşturulmuştur.

Bu makalede kelime ve anlatı ilişkisi üzerinde ayrıntılı olarak durulacak ve çözümlenmelere ulaşılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Efsane, Türkçe, kelime.

MAKING OF AND ANALYSING TURKISH WORDS IN THE WORLD OF LEGENDS

Abstract

Legends have got a special place in the folk expressions. These expressions which are anonymous, short and in the form of a prose, attract listeners to the magical world of the expression with the goal of giving the listener the main idea of the expressions in a short and concise way. Among legends, the ones based on the meaning making of words are salient. For example, a legend tries to demonstrate that the word “Mugla” derives from the word of “mola”. Also, it would be seen that we have reached legends via word groups. For example, when it tries to explain the world of “Konya”, it divides that word into two as “kon-” and “-ya” (a verb and a conjunction) and then it ends up the word of “Konya” in the end of the story. Of course, it will be based on a story in the world of expressions. We sometimes reach words after legend and legends are based on a world that exists before the legends as constructed as fictions.

In this article, the relationship between words and narrative will be discussed in detail and will be analyzed

Keywords: Legend, Turkish language, word.

* Bu makale Selçuk Ü. BAP. Koordinatörlüğünün 14701077 numaralı desteğiyle 4th International Conference on Foreign Language Teaching and Applied Linguistics and International Forum on Cognitive Linguistics (9-10 Mayıs 2014/Saraybosna-Bosna Hersek)'te bildiri olarak sunulmuştur.

GİRİŞ

İnsanoğlu hayatı bildiği ve kavradığı kelime varlığıyla tanımakta ve anlamlandırmaktadır. Düşünce dünyası da bu noktadan bağımsız düşünülemez. İnsanın adını bilmediği varlığı tanıması mümkün değildir. Dolayısıyla insanın bir varlığı tanıması, önce varlığını keşfetmesi, ardından da adını öğrenmesi ile mümkün olmakta; ad ile soyut ya da somut varlık birleşerek insan zihninde anlam bütünlüğünü oluşturmaktadır. İnsan adını bilmediği varlıkları belki hayal edebilir; ama müşahhaslaştırması, onun üzerinde değerlendirmeler yapması oldukça güç olacaktır. Hele bu noktada varlığın oluşumuna dair kafasında soru işaretleri de varsa; işte o zaman varlığa dair düşüncelerine, adının oluşumunu açıklamakla başlayacak; hatta adının oluşumunu varlığın oluşumu kadar değerli görecektir. Varlıkların yaratılışını daima zihninde düşünmüş olan insanoğlu, bu düşüncelerini destanlara, hikâyelere, masallara, efsanelere dökmüş, yüzyıllar boyu anlatarak sözel kültürde beslemiştir. Bugün farklı türler içinde karşımızda duran metinlerin ortaya çıkış sebebine baktığımızda, insanın çevresinde var olan varlıkları anlama, bilme isteği ve beraberinde adlandırma çabası öne çıkmaktadır. Yani merak duygusu, kendisinin ulaşamadığı noktalarda hayal dünyasının geniş ufuklar açarak sözlü ürünler ortaya çıkarabileceğini de göstermesi bakımından önemlidir. İnsan vardı ve çevresinde olup biteni tanıma, hatta onu adıyla tanıma çabasına girmişti. Tanırken, ad verirken de bir sebep bulma, kendince açıklama yapma ya da bu açıklamasını başka kaynaklara dayandırma gereksinimi hissetmiş ve efsanelerin oluşumunun ana zeminlerinden biri de böylece oluşmuştur.

Zira, efsanelerle ilgili ilk çalışmalarda* efsaneler sınıflandırılırken dünyanın yaratılışıyla ilgili efsanelerin ilk maddede ele alınmış olmaları, efsane dünyasında insanın dünyayı tanıma çabasının söz ve metinlere dökülmesiyle başladığını gösterir.

Öyle ki, insandaki bu tanıma ve keşfetme çabası, efsanelerin din ile olan bağı da göz önüne alındığında bazen dinî motiflerle, bazen de mitolojik motiflerle örülmüştür. Dinî anlayışların da dünyayı insanoğluna tanıtmaya ve anlatmaya gayesi düşünüldüğünde, insanın bu çabasının çözümü gibi görülmüş, bazen bu metinler dinî anlatımlara yaklaşmış, bazen de din algısından uzaklaşarak insanın hayal dünyasının âdeta sınırlarını zorlarcasına, kurmacasına kendini kaptırmıştır.

Bu makalede, insanoğlunun etrafını kuşatan onun doğrudan hayatını etkileyen ya da en azından onu düşünmeye sevk eden varlıkların adlarıyla ilgili ortaya konulmuş efsaneler çeşitli cepheleriyle ele alınmaya çalışılmıştır. Burada

* “Efsane araştırmaları tarihinde 1959-1969 arasında “Kongreler Devri” olarak adlandırabiliriz. Bu on yıllık devrede efsaneyi tek konu olarak ele alan tam altı kongre tertip edilmiştir.” (Sakaoğlu 209: 36-27). Bu kongrelerden çıkan ortak görüşle efsaneler dört ana gruba ayrılmıştır: I. Dünyanın Yaratılışı ve Sonu (Kıyamet) ile İlgili Efsaneler, II. Tarihi Efsaneler ve Medeniyet Tarihi ile İlgili Efsaneler, III. Tabiatüstü Varlıklar ve Kuvvetler/Mitik Efsaneler, IV. Dinî Efsaneler/Tanrı ve Kahramanlarla İlgili Efsaneler (Sakaoğlu 2009: 29-30). Daha geniş bilgi için bk. Sakaoğlu 2009.

ayrıca, ad biliminin içerisinde, varlıklara ad verme öncesinde ya da sonrasında oluşan efsanelerin kelimelere, yani adlara dönüşümü de bir yönüyle ele alınmış olacaktır.

Varlıklara ad verme noktasında, insanoğlu neden bu konuda başkalarıyla paylaşımında bulunarak böyle bir sözlü kültürü ortaya çıkarma gereksinimi duymuştur? Esasen bu sorunun cevaplanması; efsane metinlerinin ortaya çıkmasında ve metinlerin işlev noktasında alacakları görevlerin açıklanmasında da cevaplanması gereken sorulardır. Aslında yukarıda bahsettiğimiz insandaki merak duygusu ve etrafını tanıma isteği öncelikli olarak verilecek cevaptır. Ancak din ve inanç, mitolojik birikimler, kutsal önemseme, kutsallaştırma gayreti, kutsal gelecek kuşaklara koruyarak aktarma çabası bu noktada insanları efsane metinlerini oluşturma ve yaşatma gayreti içerisine itmektir.

Buradaki örnek metinlerde de görüleceği üzere bu gaille insanda hep olmuş ve olmaya da devam edecektir. Bu metinlere yaklaşıırken bazen metinlerin hayal sınırlarını fazlasıyla zorladığı görülecektir. Bu tür metinlerin bazıları mitolojik birikimlerin dışavurumuyla açıklanabileceği gibi hayal mahsulü, uydurma ya da uydurulma olasılığı akıllara gelebilecektir. Ancak aynı konuda benzer metinlerin farklı coğrafyalarda karşımıza çıkması, bu metinlerin kültürel birliğin farklı coğrafyalardaki kopan parçaları, benzerleri olduğunu ortaya koyması bakımından önemlidir. Bugün fakelore* kavramıyla açıklanmaya çalışılan uydurma (ve kasıtlı olarak ortaya konan) folklor, efsane metinlerinin oluşumunu açıklayamayacağı gibi, sonradan oluşan yapma ve yapay kültürlerin oluşumunu ya da oluşturulma çabasını açıklama noktasında önemli bir kavram olarak karşımızda duracağı açıktır.

Efsanelerin halk anlatmaları içerisinde ayrı bir yeri vardır. Kısa, nesir ve inandırıcılık özellikleriyle diğer anlatmalardan kolaylıkla ayrılabilen efsaneler sözlü kültürde yaşama direncini gösteren ve bugün canlılığını hem geçmişten geleceğe taşınması, hem de yeni metinlerin ortaya çıkması yönüyle sürdüren önemli ürünlerdir.

İnsanı ilgilendiren her konuda efsaneler oluşabildiği gibi, bu oluşum süreci canlılığını hâlâ devam ettirmektedir.

Efsanelerden önce mi kelime oluşmuş, yoksa önce kelime ortaya çıkmış ona uygun bir efsane metni mi ortaya konulmuştur?

Bu soru esasen efsane metinlerinin, en azından bu konuyla ilgili olanlarının, oluşumunu ve ortaya çıkışını açıklama açısından önemlidir. Kelime oluşumunun zamanlamasına biraz sonra değinecek olursak, bu tür efsanelerin oluşum sebebi ne olabilir acaba?

* Fakelore terimi ilk olarak Richard Mercer Dorson tarafından 1950 yılında *American Mercury* isimli dergide kullanılmıştır. İngilizce fake ve lore kelimelerinin birleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Fake; sahte, yapma, uydurma, taklit anlamına gelirken, lore ise bilim, bilgi anlamlarına gelmektedir (Gürçayır 2007: 7).

Öncelikle efsanelerin kaynaklarına baktığımızda din, mitoloji ve gerçek hayatın artıklarıyla karşılaşırız (Alptekin 2012: 18-19). Bunun yanına insanın hayal dünyası da eklenebilir. Elbette bu makaleye örnek olarak alınan 40 efsane metni irdelendiğinde dini referans alan metinler olduğu gibi, daha çok yaratılış ve var oluşu açıklayan, mitolojik karakter sergileyen metinler de vardır. Ancak konusunu günlük hayattan alan, tamamen kelimenin çözümlenmesine uygun bir açıklamayı hikâye kurgusuyla bize sunan metinler de vardır. O hâlde efsanelerin ortaya çıkışını tek bir sebeple açıklayamayacağız.

Tekrar yukarıdaki soruya döner, bu sorunun cevabını efsanelere dayanarak verecek olursak; efsanelerden sonra kelimelerin ortaya çıktığı gibi bir sonuca varabiliriz ki, bu sonuç kuşkuyla karşılanabilecek bir durumdur. Zira efsane metinlerinin gerçekliğinin sorgulanması, kurgusunun bazen masal, bazen hikâyeye doğru yönelmesi inandırma gayesi doğrultusunda kutsala sarılması, araştırmacıları gerçeklik noktasında sorgulama yapmaya sevk etmiştir. Dolayısıyla efsanelerin olayları varmış gibi göstermesi, inandırma gayesi gütmesi, olmuş gibi yansıtması, büyüü ve mitik dünya çizmesi, efsanelerin gerçek ile olağanüstülük arasında gidip gelen metinler olduğunu göstermesi bakımından öne çıkan nitelikleridir. O hâlde, “Kelimelerin anlamlandırılmasından ve halk çözümlemesinden sonra mı efsaneler oluşmuş, yoksa efsanelerdeki olaylar gerçek, o olaylardan sonra mı kelimeler ortaya çıkmış?” sorusunun net bir cevabını vermek oldukça güçtür. Ancak efsanelerin daha sonra oluştuğu ve dolayısıyla kelimelerin daha sonra efsane dünyasında anlamlandırılmaya çalışıldığı gerçekliğe daha yakın durmaktadır.

Bu makalede ele alınan 40 efsane metninde yer alan kelimelere geçmeden önce efsanelerin özetlerine aşağıda yer verilmiştir:

A. EFSANE DÜNYASINDA KELİMELERİN OLUŞUMU VE ANLAMLANDIRILMASI

1. Yerleşim Yeri Adı İle İlgili Kelimelerin Oluşumu/Anlamlandırılması

Efsaneler içerisinde kelime ve kelime birliklerinin oluşumuna ışık tutan olayların kurgusunun daha çok yerleşim yeri adlarıyla ilgili olan metinlerde karşımıza çıktığını söyleyebiliriz. Aşağıda yer verilen Palandöken, Konya, Muğla, Eleri, Denizli, Kızılhisar, Tekman, Varal, Tarsus, İnceğiz, Çu Hatça ve Gülnar kelimelerinin oluşumunu anlatan efsaneler, ele aldığımız 40 efsane metni içerisinde çoğunluğu oluşturarak bu konunun diğerlerine göre öne çıktığını göstermektedir. Yerleşim yerlerinin adlarını oluşturan kelimeleri anlamak ve anlamlandırmak için ortaya çıkmış olan efsaneler; il, ilçe, köy ve semt adını oluşturan kelimenin ortaya çıkış sürecini de açıklamaktadır.

Örneğin, Palandöken köyünün (Ağrı-Tutak) olduğu yerde, Van Erciş yönünden gelip, Patnos üzerinden Tutak Karaköse ve Erzurum yönüne giden bir

kervan mola verir. Kervanın önünü bir çete keserek, çete reisi kervanbaşından, kervanın tüm yükünü palanlar dâhil indirilmesini ister. Kervancıbaşı da mecbur denilenleri yapar ve develerini alarak olay yerinden uzaklaşır. Bu olayın olduğu yere daha sonra kurulan köye de Palandöken adı verilir (Alpaslan 2010: 291).

Yine başka bir örnekte, uçarak gelen iki veli Anadolu içlerine ilerlerken Konya'nın olduğu yeri beğenirler. Biri diğerine; “Konalım mı?” diye sorar. Diğer de “Kon! Ya...” diye cevap verir. Her ikisi de bunun üzerine buraya konarlar. Kurulan şehrin adı da Konya olarak kalır (Emiroğlu 1993: 223).

Muğla kelimesinin ortaya çıkışı da yukarıdaki örneğe benzemektedir. Kanûnî Sultan Süleyman Rodos'a sefere giderken, bugünkü Muğla'nın kurulduğu yeri göstererek: “Burada mola verelim.” der. Onun bu sözünden sonra burada kurulan yerleşim yerine Muğla adı verilir (Önal 2002: 142).

Giresun'un eskiden Elevi olarak bilinen Görele ilçesinin adıyla ilgili efsanede de Elevi kelimesinin ortaya çıkışı şöyle anlatılır: Vaktiyle Görele'nin denize yakın mahallelerinden birinde, bir zenginün güzelliği dillere destan bir köşkü vardır. Gelip geçenler köşkü seyrederek. Bir yolculuk sırasında güvertede konuşan iki yolcu, “Bak, elin evi ne kadar güzel.” der. Diğer yolcular da hep aynı şeyi söylerler: “Elin evi ne kadar güzel!”, “Elin evi ne kadar güzel!”. Böylece elin evi, bir köşkü işaret etmekten çok bir ilçeyi işaret eder olur. Bugün yaşlılar arasında hâlâ Elevi olarak söylenir (Sakaoğlu 2003: 87-88).

Denizli kelimesinin oluşumunu anlatan efsanede de olay şöyle gelişir: Denizli'nin Korucuk köyüne Tunus'tan Müslüman Tunuslular gelip yerleşirler. Romalılarla aynı dönemde yaşamaktayken büyük bir deprem olur ve Romalıların tamamı bu depremde hayatlarını kaybederler. Tunuslular Müslüman oldukları için onlardan hiç kimse ölmez ve burada kalırlar. Tunusluların adı zamanla halk arasında Tunuslu, Tonuslu, Donuslu ve en sonunda da Denizli hâline gelir (Türktaş 2012: 234-235).

Kızılhisar kelimesinin ortaya çıkışını efsanesi şöyle dile getirir: Denizli'nin bugünkü adı Serinhisar olan Kızılhisar ilk kurulduğu yıllarda insanlar toplu hâlde köyün dışındaki çadırlarda yaşar, etraflarındaki ovalarda da bağcılık ve tarım yaparlarmış. Akşam olunca eve dönmek ve ertesi gün tekrar geri gelmek zor olmaması için bağlarının yanına konaklayacakları barınak yaparlar. O zamanlarda devletten gelen emir, evlere tek tek gidilerek duyurulduğu için, o bölgenin idare amiri, gelen emirleri halka ulaştırmada zorluklar yaşar. Durumu merkezdeki idareciye aktarır. O da köylülere şimdiki şehir merkezinde olan çınar ağacının etrafına yerleşmeleri için emir gönderir. 3-5 kişinin dışında kimse bu emre uymaz. Bölge idarecisi emirlerine uyulmadığı için çok öfkelenerek “Köylünün 2-3 tanesini ortalık yerde asın, o zaman hepsi gelir.” diye emir buyurur. O sırada da çok gaddar, asan kesen, cellat görünümlü yüzü ve lakabı Kızıl olan birine “Git, gelmeyenlerden iki tanesini getir, herkesin görebileceği yerde as.” der. O da emri yerine getirir. Bunu gören köylüler, hemen gelip gösterilen yere yerleşmeye

başlarlar. Gelmek istemeyen kişilere de: “Bak, gelmezsen Kızıl asar haa!” derler. Bu söz o ilçeye isim olarak kalır. “Kızıl asar” sözü söylene söylene önce Kızılasar, zamanla da Kızılhisar hâline gelir (Türktaş 2012: 235-236).

Erzurum’un Tekman ilçesinin adıyla ilgili efsanede, Malazgirt Savaşı’ndan sonra yöreye Türkmen boyları yerleşir. Bir gün burası basılır, bütün halk öldürülür ve her yer yakılıp yok edilir. Sadece bir adam kurtulur. Birkaç gün sonra, yakın çevreden yöreye gelen insanlar, adamın yanına gelirler. Adamın “Tek men kaldım burada.” demesinin üzerine bu yörenin adı “Tekman” olur (Oğuz-Ersoy 2007: 133).

Denizli’nin Kale ilçesine bağlı Varallı köyünün adıyla ilgili efsanede de olay şöyle gelişir: Cafer Paşa Kale ilçesinde bulunan Eski Kale denen yerde düşmanla savaşıyordu. Kaleyi düşmanların elinden almak için kalenin dibinden top atışı yapar. Bütün mermileri biter, sadece bir mermisi kalır. Cafer Paşa, askerlerinden Ali Çavuş’a, “Oğlum Ali Çavuş, ben dua edeyim sen besmele çek bu mermiyi tam yerine at, atamazsan çekelim gidelim.” der. Dua okurlar, asker topu ateşler. Mermi istedikleri yere düşer, içeridekiler teslim olurlar. Cafer Paşa, Ali Çavuş’a eliyle boş araziye göstererek: “Var Ali, bu taraf senin olsun.” der. Ondan beri o semtin adı Varalı, Varallı olarak kalır (Türktaş 2012: 237-238).

Tarsus kelimesinin ortaya çıkışını anlatan efsanede, yapılan kazılarda Tarsus’un altı defa yıkılıp tekrar kurulduğunu ortaya koymuştur. Bu nedenle şehre halk arasında Tersyüz adı verilmiştir. Daha sonra bu kelimenin halk arasında bozularak Tarsus hâline geldiğine inanılmaktadır (Çıblak 1995: 254-255).

Denizli’nin Kale ilçesine bağlı İnceğiz köyünün adıyla ilgili olarak anlatılan efsanede, köy kurulmadan önce köyün yukarısındaki mağaralardan birinde bir yörük yaşar. O zamandaki efeler ve çeteler sürekli hayvan isteyerek yürüğü rahatsız etmeye başlarlar. Yörük, sonunda baş edemeyerek burayı terk etmek zorunda kalır. Yaşadığı mağaradan yani inden ayrılırken incağızım incağızım diyerek ağlar ve köyün adı Incağız olarak kalır. Bu söyleyiş zamanla İnceğiz hâline alır (Türktaş 2012: 241).

Denizli’nin Buldan ilçesine bağlı Karaköy’de Çu Hatça denen semtin adıyla ilgili efsaneye göre, eskiden Karaköy’de adı Hatice olan çok yaşlı bir kadın yaşamış. Köylüler ona Çu Hatça derlermiş. Bu kadın çullarının temizleme zamanı gelince, çulları balkonda temizlediğinden tozları etraftakileri rahatsız edermiş, her çul silkelemesi sırasında birileriyle kavga edermiş. Bir gün çul silkelerken komşu kadınlardan birisiyle kavga eder ve o akşam da evinde ölür. Komşuları onun öldüğüne çok üzülür ve “Keşke ölmeseydi de çullarını silkseydi.” diyerek ağlarlar. Köy halkı kadının hatırasına o yerin adını Çul Hatça koyarlar. Sonradan bu isim Çu Hatça hâline gelir (Türktaş 2012: 270-271).

Mersin’in Gülnar ve Aydınçık ilçeleri ile ilgili efsanede de, kızı seven iki genci bey imtihan eder. Aydın’ın atı düşünce yarışı Nar kazanır ve Gül kızı alır. Evlenen çiftin adını yaşadıkları yere Gülnar olarak, yarışı kaybedenin gittiği yere de Aydınçık adını verirler (Erol 1996: 65).

2. Şahıs Adlarıyla İlgili Kelimelerin Oluşumu/Anlamlandırılması

Efsane ve kelimelerin birlikteliğinde, şahıs adlarının oluşumuyla ilgili efsanelerde de kelimelerin ortaya çıkışını anlatan metinler oluşmuştur. İncelenen 40 efsane metninden beşi bu başlık altında değerlendirilebilir. Burada da şahıs adları ve lakapların ortaya çıkış serüvenini açıklayan metinlerin özetlerine yer verilmiştir.

İncuz Dede efsanesinde, İnce Uzun Dede üç kardeştir ve Demirci (Manisa)'nin fethi sırasında kardeşleriyle birlikte şehit olur. Ahmetler köyünden Muslu her yıl adak olarak dana adar, yılın birinde fakir olduğu için erkek kurban eder; ama rüyasında adağın kabul olmadığını görünce, on beş gün sonra dana kurban eder ve kurban yemeği sırasında toplananlara “Dağılmadan cenaze namazımı kılın da gidin.” der ve öyle de olur (Alpaslan 2006: 65).

Alanya efsanelerinden Bahşiş Yürükleri adlı efsanede, Horasan'dan gelen Bahşiş yürükleri Karaman yakınlarında iki grubun savaştıklarını görürler ve azınlık olan gruptan yana savaşırlar. Az olan grup Karamanoğullarıdır ve savaşı kazanan Karamanoğullarının beyi, “Barçın Yaylasının vergisini halktan toplayın, bana gönderin. Yayladan ötesi benden size bahşiş olsun.” der. Bundan sonra bu yürüklerin adı Bahşiş Yürükleri olarak kalır (Kaplan 2001: 99).

Yozgat efsanelerinden birinde de Türkmen adının ortaya çıkışı anlatılır. Efsanede, kâfirlere savaş açan peygamberimiz bütün müslümanların sancak-ı şerifi altında toplanmasını ister. Bu isteğe Yenikışlalılar uymaz. Peygamberimiz onlara “Sizi Türklükten men eyledim.” der. Bundan sonra Yenikışlalıların adı Türkmen olur (Karadavut 1992: 188).

Bir diğer efsanede de, bir ağanın yanında azap olarak çalışan Ali, ağası hacta iken bir tepside ağasına helva, tesbih ve ağızlığını götürür. Ağa hac dönüşü karşılayanlara, “Bana gelmeyin, Ali’yi karşılayın, asıl hacı Ali’dir. Ali dosttur, Ali yardır.” der. Sırrı ortaya çıkan Ali orada ölür. Adı da Aliyar olarak kalır (Karadavut 1992: 249-250).

Giresun efsanelerinden Cino Ahmet adlı efsanede, Ahmet evinin ihtiyaçlarını almak için Eynesil’e gider. Evine döndüğünde kapının önünde birisi sigara içmektedir. Köyde hasımları olan Ahmet, adama üç defa kim olduğunu sorar. Adam cevap vermeyince adamı vurur. Hemen evine girer karısına durumu anlatır. Olaydan bir saat kadar sonra jandarmalar gelir. Ahmet’i alarak ilçeye doğru yola çıkarlar. Bir zaman gittikten sonra bahçelik bir yola saparlar. Önlerine gelen büyük bir kayadan bir kapı açılır ve içeri girerler. Adam cinler tarafından götürüldüğünü anlar. İçerde bir mahkeme kurulmuş ve Ahmet yargılanacaktır. Hâkim, Ahmet’e vurulan adamı göstererek, onu niye vurduğunu sorar. Ahmet adama üç defa kim olduğunu sorduğunu, cevap vermeyince hasmı olabileceğini düşünerek vurduğunu söyler. Hâkim, vurulan adama Ahmet’in anlattıklarının

doğru olup olmadığını sorar. Adam doğru olduğunu, onu korkutmak için cevap vermediğini söyler. Hâkim, Ahmet'i suçsuz bulur ve jandarmalara onu evine götürmelerini söyler. Ahmet, evine gelince olanları karısına anlatır. Olay köyde duyulduktan sonra Ahmet'in ismi Cino olarak kalır (Gökşen 1999: 106).

3. Dağ/Tepe Adlarıyla İlgili Kelimelerin Oluşumu/Anlamlandırılması

Dağlarla ilgili efsaneler arasında, dağların oluşumunu anlatan metinlerin yanında, dağ adlarını oluşturan kelimelerin ortaya çıkışını gösterenler de bulunmaktadır. İncelenen efsanelerin beşinde; Ağrı, Karnıyarık, Sırçalı, Anamas ile Çökelez dağlarının ve Kızölen tepesinin adlarını oluşturan kelime ya da kelime birliklerinin açıklaması yer almaktadır.

Ağrı ve Karnıyarık Dağı adlı efsane, Ağrı ve Karnıyarık dağı önceleri iki kardeşirler. Ağrı büyük, Karnıyarık ise küçük kardeşir. Küçük kardeş daima iyimser olmasına rağmen büyük kardeş hep içinde kötülükler besler. Küçük kardeşin sevgilisini görünce ona sevdalanır; ama belli etmez. Bir gün düşman büyük kardeşi öldürmek için gelirken onların karşısına küçük kardeş çıkar. Bu sırada sevgilisini büyük kardeş kaçırr. Düşmanı yenen küçük kardeş olayları halktan duyduğunda yıllarca sinesinde beslediği sevgi ve muhabbet yüreğine sığmaz, sinesi yanılır ve dağa çevrilir. Dağın orta yeri yarık olduğu için de Karnıyarık denir. Küçük kardeşin ölümünü duyan büyük kardeşe de dünya dar görünür. Yüreğinde dehşetli ağrılar baş gösterir. O da dağa çevrilir. Büyük kardeşin yüreği çok ağrdığı için ona da Ağrı dağı adı verilir (Alpaslan 2010: 20-21).

Yozgat efsaneleri arasında Sırçalı dağının adıyla ilgili efsanede, kâfirlerle savaşan Türkler, ya şehit olacaklar ya da esir olacaklardır. Allah'a dua ederek ya çalı ya da taş olmak isterler. Allah da onları çalıya dönüştürür. Dağın adı da Sırçalı olarak kalır (Karadavut 1992: 182).

Anamas dağının eteklerindeki köylerden birinde, fakir bir ailenin küçük yaştaki oğullarını annesi hırsızlığa alıştırr. Çocuk büyüünce de eşkıya olur. Hükümet güçlerince yakalanır ve tam asılacağı sırada son arzusu sorulur. Namazdan sonra duasını yüksek sesle yapar: “Yâ Rabbim, benim günâhım olmadığını bilirsin. Ben masum bir çocukken anamın zoru ile bu yollara düştüm. Yâ Rabbim, beni asma, anamı as.” ilgililer onun suçsuz olduğunu, asil suçlunun anası olduğunu öğrenirler. Böylece delikanlı kurtulur. O günden sonra, delikanlının eşkıyalık yapıp yol kestiği dağlara ‘anamı as’tan gelen Anamas adı verilir (Sakaoğlu 2003: 107-108).

Demirci efsanelerinden Kızölen Tepe adlı metinde çoban olan Ali, zengin bir ailenin kızı Hatice'yi sever. Gençlerin birbirlerini istemelerine rağmen kızın kardeşleri vermezler; onlar da kaçarlar. Tepede uyuyakalan aşıkları kızın kardeşleri ertesi gün bulurlar ve tepede vurarak cenazelerini tepeye gömerler. O tarihten sonra tepeye Kızölen Kaşı (Kızölen Tepesi) denir (Alpaslan 2006: 119).

Denizli ile Çal ilçesi arasındaki Çökelez dağının adıyla ilgili efsanede, yörüklerin bu bölgeye ilk geldiği zamanlarda kendisine bir yaylak, yurt tutacak bir yer arayan Yörük beyi, tam Çökelez dağının olduğu yere gelince burayı çok beğenir ve oğlu İlyas'a, "Çök oğlum İlyas, burası bizim olsun." der. O zamandan beri bu dağa Çökelez denir (Türktaş 2012: 248).

4. Dere/ırmak/Pınar Adı İle İlgili Kelimelerin Oluşumu/Anlamlandırılması

İnsan hayatının kaçınılmaz içeceği suyla ilgili dere, ırmak, kuyu, pınar, akarsu, çeşme vb.leriyle Anadolu'da pek çok efsane anlatılır. Aşağıda akarsu ve pınarların oluşumlarıyla adlarını oluşturan kelimelerin ortaya çıkışını anlatan beş metne yer verilmiştir.

Isparta'nın Sütçüler ilçesi Pınarköy'de bulunan Cenelti deresinin adıyla ilgili efsanede birbirini hiç sevmeyen iki ailenin kızları aynı aileye gelin olarak elti olurlar. Her daim tartışan ehtilerin çocukları olmaz. Bunların arası düzelir ve iyi geçinmeye başlarlar. Bir gün ehtilerden biri evde ekmek yaparken diğeri hayvanları otlatmaya dere kenarına götürür. O gün çok fazla yağmur yağar ve kız dereye boğulur. Aramaya çıkanlar arasındaki eltişi cenazeyi görünce "Can eltim, can eltim, beni bırakıp nerelere gittin." der ve dereye atlar. O olaydan sonra derenin adı Can Elti deresi olarak anılır. Bu ad zamanla Cenelti hâlini alır (Göde 2010: 336).

Denizli'nin Buldan ilçesindeki Hatcaölen deresinin adıyla ilgili efsanede de bir zamanlar bu derenin kenarındaki bir evde dul bir kadın yaşar. Kadının elinden sadece odun toplamak gelir. Topladığı odunları köyde satar, geçimini sağlar. Zamanla odunu fazla alan olmadığından, daha fazla çalışmak zorunda kalır. Çalıştıkça gücü azalır ve elinden hiçbir iş gelmemeye başlar. Geleni gideni de olmadığından sonunda ekmeğini, suyunu hazırlayamaz olur ve bir gün yatağında ölür. Bir hafta sonra odun alıcıları kapısını çalarlar ama açan olmaz. Kapıyı kırarlar, bakarlar ki kadıncağız yatağında ölmüş. Köylüler toprağa verirler. Yaşlı köylülerden birisi, "Hatca bu dereye öldü, bundan sonra buranın adı Hatcaölen deresi olsun." der ve derenin adı Hatcaölen olarak kalır (Türktaş 2012: 275).

Vaktiyle bir ana ile kızı tek odalı evlerinde yaşarlar, hayvancılıkla da meşgul olurlar. O civara yakın su kaynağı bulunmadığı için kızın duasıyla evlerinin ortasında pınar çıkar. Bir kış günü kızın annesi yakacak bulmak için evden uzaklaşır ama hemen geri döner. Bu sırada kızı annesine "Ayaz mı ana?" diye sorar. Bu sorudan hareketle kızın oturduğu evin bulunduğu yerin adı Ayazmana olarak kalır (Göde 2010: 289).

Uluborlu'ya giderken oluşan Hekimdöndüren pınarının adıyla ilgili efsanede, Uluborlu'ya hekimlik yapmak için gelen hekim pınarın olduğu yere gelir ve o pınardan bir su içer, çok beğenir, bir de Uluborlu'yu görüp, "Bu suyu içip, bu yeşillik içinde yaşayan insanlarda hastalık olmaz, burada bana iş çıkmaz." deyip

geri döner. Bu olaydan sonra pınarın adı Hekimdöndüren pınarı olara anılır (Göde 2010: 330).

Tendürek-Murat efsanesinde, Tendürek dağının eteklerinde sürüsünü güden bir çoban vardır. Yılın birinde kuraklık olur. Öteki çobanlar başka yerlere gittilerse de bu çoban gitmez, Allah'a su veya yağmur vermesi için yalvarır ve Hak'tan su gelirse yüz tane koyun adak olarak keseceğini söyler. Tendürek dağının batısında kocaman bir su fıskırır. Çoban muradım oldu, diye sevinir. Çobanı ve sürüsünü ölümden kurtaran bu suya Murat denir. Efsanenin devamında suya kavuşan çobanın sözünde durmadığı için ibretlik olarak sürüsüyle birlikte taşa döndüğü görülür (Alpaslan 2010: 136-137).

5. Köprü/Geçit Adı İle İlgili Kelimelerin Oluşumu/Anlamlandırılması

Makalede ele alınan 40 efsanenin üçü insanların ulaşımında kolaylık sağlayan köprüler ve geçitlerle ilgilidir. Burada köprülerin yapıışları ve ad alışları ele alınmaktadır.

Alanya (Antalya)'nın Toslak köyü merkezindeki kemer şeklindeki köprü'nün efsanesinde (Kemer Köprü), köyün ağasının altın kemer takan bir kızı vardır. Köyün merkezinde akan derenin üzerindeki çitten bir gün bu kız geçerken su çoşar ve çit kırılır; kız kaybolur. Günler sonra kızın altın kemeri bulunur. Altın kemerin olduğu yere babası kemer şeklinde bir köprü yaptırır (Kaplan 2001: 61).

Isparta efsanelerinden Eđerim Geçidi'nin adıyla ilgili efsanede, Konya'dan hareket eden kervan geçidin olduğu yere gelince bir fırtına çıkar ve bir tüccarın eğerı altından olan, heybesi de altın dolu atı aşağıdaki göle yuvarlanır. Tüccar, "Allah'ım bana acı ne olursun. Atım güzel ve değerliydi ona acımadım; ama ille de eğerim." der. Bu olaydan sonra geçidin adı Eđerim Geçidi olarak anılmaya başlar (Göde 2010: 320).

Bir usta ile kalfası, Mersin'in Mut ilçesi yakınlarında çoşkun bir ırmak üzerinde köprü yaparlar. Bu köprü bugün Gezmeli Köprüsü diye bilinir. Kalfa Süleyman, ustasına bir sebepten dolayı darılır, yanından ayrılır. Aynı ırmağın başka bir yerine köprü yapar. Ustası, kalfası Süleyman'ın yaptığı köprüyü görünce "Güzel yapmışsın, eline sağlık. Bu köprüyü, güzelliğini herkes görmeli. Bunun adı Görmeli Köprüsü olsun." der ve köprüye Görmeli adı verilir (Sakaoğlu 2003: 81-82).

6. Hayvan Adlarıyla İlgili Kelimelerin Oluşumu/Anlamlandırılması

İnsanlar hayvanların yaratılış hikâyelerini hep merak etmişler ve onların nasıl yaratıldıklarına ya da ortaya çıktıklarına dair çeşitli kurgusal metinler oluşturmuşlardır. Efsaneler içerisinde de hayvanların ortaya çıkışını anlatan metinler bulunmaktadır. Konumuzla ilgili olarak aşağıda andur ve baykuş kuşları ile tosağanın (kaplumbağa) oluşumunu anlatan metinler ile bunların adlarının hikâyelerine yer verilmiştir:

Geçinemeyen gelin kaynana mücadelesi esnasında gelin, “Allah’ım beni öyle bir kuş et ki kaynanam beni anıp dursun.” diye dua eder ve duası kabul olunarak kuş olur. O günden sonra da andur, andur diye öter. Bu yüzden bu kuşa andur kuşu denir (Kaplan 2001: 108).

Zengin bir bey hayırsız oğluna “Karanlıkta kalıp bir tünek bir bulamayasın” diye beddua eder. Sonuçta çocuk kuş olur. Bayın oğlu olduğu için ona baykuş derler (Kaplan 2001: 109).

Tos tos yürüyen ve köyün kızlarına sataşan adama kızlardan biri “Hep yerlerde sürünesin inşallah.” diye beddua eder. Adam yerde sürünen bir hayvana dönüşür. Sonuçta adam tos tos ettiğinden tos eden ağa anlamında tosbağa derler (Kaplan 2001: 116).

7. Taşa Dönüşümle İlgili Kelimelerin Oluşumu/Anlamlandırılması

Efsaneler içerisinde taşa dönüşümle ilgili efsaneler ayrı bir yer edinmiştir. Bunlar içerisinde konumuzla ilgili olanlarının özet metinlerine aşağıda yer verilmiştir:

Isparta efsanelerinden Eşek Taşı’nın oluşumuyla ilgili efsane Aksu’nun Köse köyü mezarlığındaki bir taşla ilgili olarak anlatılır. Ekmek yapan cimri ve bencil kadının yanına bir dilenci gelerek kamını doyuracak kadar ekmek ister. Kadın dilenciye, “Biz burada eşek gibi çalışıyoruz, git çalış, sen de kazan.” der ve dilenciye gönderir. Ermişlerden olan dilencinin bedduasıyla o kadın taşa dönüşür ve taşın adı da Eşek Taşı olarak bilinir (Göde 2010: 265).

Malatya’nın Hekimhan ilçesine bağlı “Şıpsı” denilen bahçedeki arasından su geçen taşla ilgili efsanede, Kurtuluş Savaşı sırasında istilâ edilen yerlerden biri olan Hekimhan’da güzelliği dillere destan genç bir kız yaşamaktadır. Düşman askerleri bu kızı “Şıpsı” denilen yerde görmüşler ve peşine düşerek ona saldırmayı amaçlamışlardır. Genç kız, namusunu kurtarmak için ağlaya ağlaya “Allahım ya beni taş et, ya da kuş et” demiş ve o anda taş kesilmiştir. Genç kız Allah’a yalvarırken, ağladığı için de bu taştan tuzlu su akmaktadır. “Şıpsı” denilen yerin bu adı almasının nedeni de gözyaşlarının şıp şıp akmasından kaynaklanmaktadır (Oğuz-Ersoy 2007: 134).

8. Yer Adlarıyla İlgili Kelimelerin Oluşumu/Anlamlandırılması

Bu başlık altında Anadolu ile ilgili iki farklı metne yer verilmiştir. Efsanelerde de görüleceği üzere Anadolu adının oluşumu açıklanmaya çalışılmıştır.

Türk sultanı asker toplar, sefere çıkar. Bu sırada susuzluktan kıvranan askerin imdadına yaşlı bir kadın bakracındaki ayranıyla yetişir. Ayranını taş oluğa (Ankara’nın Kızılcahamam Taşlıca köyü yakınlarında) döker ve bu sırada “Doldur

oğlum!”, “Dolu ana.” , “Doldur yiğitlerim!”, “Ana dolu.” söyleşmeleri eşliğinde susuzluk giderilir. Belde-i Rum olan bu toprakların adı da Anadolu olur (Sakaoğlu 2012: 149-150).

Karnı çok acıkan Hacı Bektaş Veli, Suluca Karacahöyük'te dereye çamaşır yıkayan Kadıncık Ana'dan yiyecek ister. Evinde hiçbir şey olmayan Kadıncık Ana dervişi boş çevirmemek için yanında oynamakta olan kız çocuğunu içeriye gönderir. Çocuk içeride her tarafın yiyeceklerle dolu olduğunu görünce Kadıncık Ana'ya, “Ana dolu!” diye bağırır. O günden sonra bu topraklara Anadolu adı verilir (Sakaoğlu 2012: 150-151).

9. Bitkiyle İlgili Kelimenin Oluşumu/Anlamlandırılması

Bitkilerin ve adının ortaya çıkışını anlatan çeşitli metinler sözlü kültürde oluşmuştur. Bunlar içerisinde efsane türüne dahil olanlar da vardır. Burada ele alınan 40 efsane metni içerisinde biri bu mahiyettedir.

Limon bahçelerinin prensi, portakal bahçelerinin prensesi Unç'a aşık olur. Anamur beyi, Unç'un bedeninden aldığı bir dalı Tur'un bedenine aşılar ve iki sevgiliyi birleştirir. Bu evlilikten doğan ağaca Turunç adı verilir (Erol 1996: 97).

10. Halk Takviminin Ayıyla İlgili Kelimenin Oluşumu/Anlamlandırılması

Zamanın parçalara ayırarak anlamlandırılmasını sağlayan takvimler geçmişten günümüze; on iki hayvanlı Türk takvimi, hicri takvim, rumi takvim, miladi takvim gibi çeşitlileriyle kullanılmıştır. Daha çok tarım toplumuna ışık tutan ve geçmişten getirilen tecrübelerle dayanan halk arasında bilinen halk takviminin bir ayıyla ilgili olarak aşağıda bir efsane yer alacaktır.

Halk takviminde ilkbahar aylarından Camışkiran ayıyla (21 Mart-20 Nisan) ilgili efsanede, halk arasında mandanın adı camıştır. Ağrı'nın köylerinden birinde bir adamın 40 tane camışı vardır. Nisan ayının 20'sinde hayvanlarını otlatırken aniden bir fırtına çıkar ve kar yağar ki camışların hepsi ölür. Bu olay uzun süre konuşulur ve ilkbaharın ilk ayına camışkiran ayı adı verilir (Alpaslan 2010: 364).

11. Yiyecek Adı İle İlgili Kelimenin Oluşumu/Anlamlandırılması

İnsanı kuşatan ve ilgilendiren bütün varlık ve olaylarla ilgili efsaneler oluşabilir. Burada son olarak ele aldığımız örnek metinde de çiğ köftenin adının hikâyesi ele alınmıştır.

Mardin efsaneleri içerisinde çiğ köfte ile ilgili olarak şunlar anlatılır: Köyün birinde zalim bir ağa varmış. Bu ağa günün birinde köyde ateş yakmayı yasaklamış. Ateş yakana ağır cezalar verecekti. Ağanın zulmünden korkan köylü

günlerdir, haftalardır ateş yakamamış. Yemeklerini ise çiğ yemek zorunda kalmışlar. Kadının biri düşünmüş. Bulgur, acı biber, soğan ve tuzu bir leğenin içine koyup yoğurmaya başlamış. Onları iyice yoğurmuş. Tadına bakmış, hoşuna gitmiş. Komşularına da nasıl yaptığını anlatmış. Böylece çiğ köfte olmuş (Sancak 2008: 118).

B. EFSANE DÜNYASINDA KELİMELERİN OLUŞUM VE DÖNÜŞÜM SÜRECİNİN ÇÖZÜMLENİŞİ

İnsanoğlunun düşünce dünyasında efsaneler ile kelime kurmacası arasında anlama, hikâye oluşturma, iknaya çalışarak anlatma süreçleri dikkat çekicidir. Bu süreçlerde öne çıkan kelimeye varma değil, kelimeye giden olaylar dizisini oluşturma ve kurgulamadır. Kurgulanan olayların, efsane bütünlüğü içerisinde olduğu sonucu anlamlı hâle getirenin, kelime olarak karşımıza çıktığı söylenebilir. Hazırlamış olduğumuz yüksek lisans çalışmasında* yerleşim birimlerinin adıyla ilgili kelimeler dikkatimizi çekmiş ve bir tespitte bulunmuştuk. Orada; kelimelerin efsanelerle olan ilişkisi bir boyutuyla değerlendirilmişti (Gönen 2004). Burada efsanelerin kelime dünyası ile olan ilişkisi etraflıca ele alınmaya çalışılmıştır.

Efsanelerin sonunda ortaya çıkan kelime ya da kelime birliklerinde günümüze doğru bir değişimin yaşandığını, metinler sonunda ifade etmektedir. Bu değişimi dilin değişim ve gelişim süreciyle birlikte değerlendirmek güçtür. Zira efsane dünyası kelime ya da kelime birliğinin son aldığı şekli yakıştırma ile açıklamaya çalışmaktadır. Örneğin efsanelerdeki durumlara göz atacak olursak;

- Tunuslu > Tonuslu > Donuslu değişimlerinden sonra *Denizli* kelimesinin ortaya çıkması;

- Var Ali, bu taraf senin olsun > Varalı > Varallı değişimlerinden sonra *Varalı* kelimesinin ortaya çıkması;

- İnceağzım, inçağzım kelimelerinden sonra *İnceğiz* kelimesinin ortaya çıkması;

- İnce uzun kelimelerinden sonra *İncuz* kelimesinin ortaya çıkması;

* Çalışmada “Kelimelerin Yerleşim Yerlerine Ad Kaynağı Olması” başlığı altında efsaneler şu alt başlıklar altında değerlendirilmiştir: 1. Son Söylenen Emir Nitelikli Kelimelerin Yerleşim Yerlerine Ad Kaynağı Olması, 2. Tavsiye Nitelikli Kelimelerin Yerleşim Yerlerine Ad Kaynağı Olması, 3. Soru Nitelikli Kelimelerin Yerleşim Yerlerine Ad Kaynağı Olması, 4. Kelimelerin Değişime Uğramasının Yerleşim Yerlerine Ad Kaynağı Olması, 5. Bir Olay Sonucunda Ortaya Çıkan Durumun Öz Kelimelerle İfadesinin Yerleşim Yerlerine Ad Kaynağı Olması, 6. Tekerlemelerin Yerleşim Yerlerine Ad Kaynağı Olması (Gönen 2004: 128-159)

- Çok oğlum İlyas > çok İlyas kelimelerinin birlikteliğinden sonra *Çökelez*'in ortaya çıkması;
- Can elim > Can elti kelimelerinin birlikteliğinden sonra *Cenelti*'nin ortaya çıkması;
- Ayaz mı ana? Soru cümlesinin sonunda *Ayazmana*'nın ortaya çıkması örneklerinde kelimelerin son hâlini alırken efsane kurgusuna göre nasıl oluştuğu görülebildiği gibi, nasıl son hâline dönüştüğü de efsane mantığı içerisinde açıklanmaktadır.

1. Yansıma Seslerin Efsanelerde Kelimeye Dönüşmesi

Taş olan genç kız efsanesinde kızın gözyaşlarının akma sesi olan şıp şıp seslerinin sonunda, yansıma seslerin şıpşıpı kelimesini ortaya çıkardığı görülmektedir:

- şıp şıp > şıpşıpı

2. Emir Şeklindeki Yapıların Efsanelerde Kelimeye Dönüşmesi

Efsanelerdeki olayların daha çok sonunda yer alan emir verme şeklinde ve olayın özünü veren durumları anlatan kelime birliklerinin daha sonra kelimelere dönüştüğü görülmektedir. Örneğin;

- palanları indir- kelimeleri daha sonra Palandöken'e dönüşmesi,
- Var Ali, bu taraf senin olsun, cümlesinden sonra Varalı > Varallı değişimleriyle birlikte *Varalı* kelimesinin ortaya çıkması;
- anamı as, kelimelerinin daha sonra Anamas'a dönüşmesi,
- Çok oğlum İlyas > çok İlyas kelimelerinin daha sonra *Çökelez*'e dönüşmesi;
- Anıp dursun, kelimelerinin daha sonra Andur'a dönüşmesi;
- Doldur oğlum!”, “Dolu ana...” ; “Doldur yiğitlerim!”, “Ana dolu...” kelimelerinin daha sonra Anadolu'ya dönüşmesinde görüldüğü gibi, buradaki örneklerde olayın âdeta özeti şeklinde ortaya çıkan kelime birliği daha sonra yeni bir kelimeye dönüşmüştür.

3. Soru Şeklindeki Yapıların Efsanelerde Kelimeye Dönüşmesi

Efsanelerin sonunda ortaya çıkan ya da bir teklif olarak sunulan soruların daha sonra yeni bir kelime olarak ortaya çıktığı görülmüştür. Örneğin,

- Mola verelim mi? Sorusundan sonra Muğla kelimesinin ortaya çıkması
- Ayaz mı ana? Soru cümlesinin sonunda Ayazmana kelimesinin ortaya çıkması bu durumu gözler önüne sermektedir.

4. Deyimlerin Efsanelerde Kelimeye Dönüşmesi

Efsanelerde geçen olayları özlü bir şekilde âdeta özetleyen deyimlerdeki kelimelerin daha sonra yeni bir kelime oluşturduğu ya da deyimde yer alan bir kelimenin kullanıldığı görülmektedir. Örneğin;

- Muradı olmak deyimi kullandıktan sonra Murat adının ortaya çıkması,
- Eşek gibi çalışmak tabirinden sonra Eşek Taşı adının ortaya çıkması burada örnek olarak verilebilir.

5. Efsanelerde Birden Fazla Kelimeden Oluşan Yeni Kelimeler

Efsanelerde yer alan olaylarda geçen kelime birliklerinin efsanenin sonunda yeni bir kelimeye dönüştüğü görüldüğü gibi, olayı özetleyen kelimelerin de birlik oluşturdukları görülmektedir. Bu bazen fiil ile isim birlikteliği olabildiği gibi iki isim, iki sıfat, isim ile bağlaç birlikteliği de olabilmektedir.

Aşağıda kelime birlikleriyle oluşan yeni kelimelerin ortaya çıkışı gösterilmiştir:

- Palanları indir > Palandöken
- Kız ölen > Kızölen
- Kızıl asar > Kızılhisar
- Var Ali > Varalı > Varallı > Varalı
- Elin evi > Elevi
- Anamı as > Anamas
- Çök oğlum İlyas > çök İlyas > Çökelez
- Anıp dursun > andur
- Doldur oğlum, dolu ana, doldur yiğitlerim > ana dolu > Anadolu
- Hatca bu dereye öldü > Hatcaölen
- Hekimin geri dönüp gitmesi > Hekimdöndüren
- Camışların kırıldığı (öldüğü) zaman > Camışkıran
- Kon ya > Konya

- Ters yüz > Tarsus
- Çul Hatça > Çu Hatça
- Nar, Gül > Gülnar
- Tek men > Tekman
- Türklükten men eyledim > Türkmen
- Ali yardır > Aliyar
- İnce Uzun > İncuz
- Bayın oğlu kuşa döndüğü için > Baykuş
- Tos eden ağa > Tosbağa
- Can eltim > Can elti > Cenelti
- Ayaz mı ana? > Ayazmana
- Tur, Unç > Turunç
- yemekleri çiğ yemek zorunda kalınca > çiğ köfte

6. Efsanelerde Oluşan Özel İsimler

Efsanelerdeki olaylar yeni kelimelerin oluşumunu anlatırken, ortaya çıkan yeni kelimelerden bazılarının da özel isim olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Zira verilen yeni isimler herkesin bildiği ve daha çok tek olan isimler olduğu için doğal olarak özel isim olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlar:

Palandöken, Konya, Muğla, Elevi, Denizli, Kızılhisar, Tekman, Varalı, Tarsus, İnceğiz, Çu Hatça, Gülnar, İncuz, Bahşiş, Türkmen, Aliyar, Cino, Murat, Eşek Taşı, Şıpsıpa, Ağrı Dağı, Karnıyarık Dağı, Sırçalı, Anamas, Çökelez, Kemer, Eğirim, Görmeli, Anadolu, Cenelti, Hatcaölen, Ayazmana ve Hekimdöndüren.

7. Efsanedeki Kahramanın/Kahramanların Adının/Lakabının Oluşumu

Efsanelerde yer alan kahraman ya da kahramanların adları ya da lakaplarının yeni bir kelime hüviyetine kavuştuğu görülmektedir. Bu bazen değişime uğrayarak, bazen de değişmeden görülmektedir.

- Tunuslu > Tonuslu > Donuslu adından sonra *Denizli* kelimesinin ortaya çıkması,

- Hatice > Çul Hatça kelimelerinden sonra Çu Hatça kelime birliğinin ortaya çıkması,

- Nar, Gül şahıs adlarından sonra Gülnar kelimesinin ortaya çıkması,
- İnce Uzun Dede'nin lakabının daha sonra İncuz olarak ortaya çıkması,
- Ali yarıdır ibaresinin daha sonra Aliyar'a dönüşmesi,
- Çök oğlum İlyas > çök İlyas kelimeleri daha sonra Çökelez'e dönüşmesi,
- Bayın oğlu kuşa döndüğü için baykuş kelimesinin ortaya çıkması,
- Tos eden ağa ibaresinden sonra tosbağa kelimesinin ortaya çıkması,
- Can elim > Can elti kelimelerinden sonra Cenelti kelimesinin ortaya çıkması,
- Tur, Unç adlarından sonra Turunç kelimesinin ortaya çıkması bu başlık altında değerlendirilebilir.

SONUÇ

Yukarıda halk anlatmaları içerisinde geniş yer tutan efsanelerin oluşumu ve bu oluşum süreci içerisinde kelimelerin anlamlandırılması ve çözümlemesi çeşitli yönleriyle ele alınmıştır. Burada Türkiye'nin değişik bölgelerinden derlenen efsane metinleri konu genişliği ölçüsünde değerlendirilmeye çalışılmıştır. Efsanelerin insan hayatının hemen her alanıyla ilgili olarak oluşabilmesi kelime dünyasının zenginliğini de beraberinde getirmiştir.

Makalede; 40 efsane metninden hareketle, kelimelerin efsane dünyasında anlamlandırılması ve çözümlemesi sürecinde; kelimeye giden yolda halk muhayyilesinde kurgusal bir hikâye oluşturulduğu görülecektir. Aslında efsane türü içerisinde değerlendirilen bu hikâyeler, kelimenin oluşumunu açıklamak için oluşturulmuş gibidir.

Kelimelerden hareketle sözlü kültürde en fazla yerleşim yeri adlarıyla ilgili kelimeler insanların dikkatini çekmiş, devamında şahıs, dağ, köprü/geçit, hayvan, taş, yer, dere/ırmak/pınar, bitki, halk takvimi ayı ve yiyeceklerle ilgili adlar da anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Elbette burada, Türk dilinin gelişim ve dönüşüm süreçlerinden uzak, tamamen halkın hayal dünyasının açıklanması şeklinde karşımıza çıkan kelimelerin değişim ve dönüşümünün açıklandığı görülür. Bu husus da efsane dünyasında kelimelerin anlamlandırılması ve çözümlemesinin efsane türünün anonim şekilde tamamen halk muhayyilesinde oluşup gelişmesiyle ve olağanüstü olma özelliğiyle açıklanabilir.

C. EFSANE VE KELİME İLİŞKİSİNİ GÖSTEREN TABLO

Efsanenin Adı	Konusu	Kelimenin/ İbarenin efsanedeki şekli	Son Hâli
YERLEŞİM YERİ ADLARIYLA İLGİLİ KELİMELE			
Palandöken	Köy adı	Palanları indir-	Palandöken
Konya	İl adı	Kon ya!	Konya
Muğla	İl adı	Mola verelim mi?	Muğla
Elevi	İlçe adı	Elin evi ne kadar güzel	Elevi
Denizli	İl adı	Tunuslu, Tonuslu, Donuslu	Denizli
Kızılhisar	Köy adı	Kızıl asar	Kızılhisar
Tekman	İlçe adı	Tek men kaldım burada	Tekman
Varalı	Köy adı	“Var Ali, bu taraf senin olsun” > Varalı > Varallı	Varalı
Tarsus	İlçe adı	Ters yüz	Tarsus
İnceğiz	Köy adı	İncağızım, incağızım	İnceğiz
Çu Hatça	Semt adı	Hatice, Çul Hatça	Çu Hatça
Gülнар/Aydıncık	İlçe adı	Aydın, Nar, Gül	Gülнар
ŞAHIS ADLARIYLA İLGİLİ KELİMELE			
İncuz Dede	Şahıs adı	İnce Uzun	İncuz
Bahşış Yürükleri	Aşiret adı	Bahşış olsun	Bahşış
Türkmen	Ad değişikliği	Türklükten men eyledim	Türkmen
Aliyar	Şahıs adı değişikliği	Ali yardır	Aliyar
Cino	Lakap verilmesi	Cinlerle olan ilişkisi	Cino
DAĞ ADLARIYLA İLGİLİ KELİMELE			
Ağrı ve Karnıyarık Dağı	Dağ oluşumu ve ad verilmesi	Ağrımak Karnı yarılmak	Ağrı Dağı Karnıyarık Dağı
Sırçalı	Dağ adı oluşumu	Çalı ya da taş olmak istemek	Sırçalı
Anamas Dağı	Dağ adı oluşumu	... anamı as.	Anamas
Çökelez	Dağ adı oluşumu	Çök oğlum İlyas...	Çökelez
Kızölen Tepe	Tepe adı oluşumu	Kız ölen	Kızölen
DERE/IRMAK/PINAR ADLARIYLA İLGİLİ KELİMELE			
Cenelti Deresi	Dere adı oluşumu	Can elim, Can elti	Cenelti
Hatcaölen Deresi	Dere adı oluşumu	Hatca bu derede öldü...	Hatcaölen
Ayazmana	Pınar ve adının oluşumu	Ayaz mı ana?	Ayazmana
Hekimdöndüren pınarı	Pınar adı oluşumu	Hekimin geri dönüp gitmesi olayı	Hekimdöndüren
Tendürek-Murat	Pınar ve adının oluşumu	Muradı olmak	Murat
KÖPRÜ/GEÇİT ADLARIYLA İLGİLİ KELİMELE			
Kemer Köprü	Köprü adı oluşumu	Altın kemer	Kemer
Eğirim Geçidi	Geçit adı oluşumu	...ille de eğirim	Eğirim
Görmeli Köprüsü	Köprü adı oluşumu	... herkes görmeli.	Görmeli
HAYVAN ADLARIYLA İLGİLİ KELİMELE			
Andur Kuşu	Hayvan adı oluşumu	Anıp dursun	Andur
Baykuş	Hayvan adı oluşumu	Bayın oğlu kuşa döndüğü için	Baykuş
Tosbağa	Hayvan adı oluşumu	Tos eden ağa	Tosbağa

TAŞ ADLARIYLA İLGİLİ KELİMELER			
Eşek Taşı	Taşa dönüşüm	...eşek gibi çalışmak	Eşek Taşı
Taş Kesilen Genç Kız Efsanesi	Taşa dönüşüm	gözyaşlarının şıp şıp akmasından	Şıpsıpa
YER ADIYLA İLGİLİ KELİMELER			
Anadolu	Yer adı oluşumu	Doldur oğlum!", "Dolu ana..." , "Doldur yiğitlerim!", "Ana dolu..."	Anadolu
Anadolu	Yer adı oluşumu	Ana dolu!	Anadolu
BİTKİ ADIYLA İLGİLİ KELİME			
Turunç	Bitki ve adının oluşumu	Tur, Unç	Turunç
HALK TAKVİMİ AYININ ADIYLA İLGİLİ KELİME			
Camışkiran	Ay adı oluşumu	Camışların kırıldığı (öldüğü) zaman	Camışkiran
YIYECEK ADIYLA İLGİLİ KELİME			
Çiğ Köfte	Yiyecek adı ve adının oluşumu	yemekleri çiğ yemek zorunda kalınca...	çiğ köfte

SUMMARY

Legends have got a special place in the folk expressions. These expressions which are anonymous, short and in the form of a prose, attract listeners to the magical world of the expression with the goal of giving the listener the main idea of the expressions in a short and concise way. Among legends, the ones based on the meaning making of words are salient. For example, a legend tries to demonstrate that the word "Mugla" derives from the word of "mola". Also, it would be seen that we have reached legends via word groups. For example, when it tries to explain the word of "Konya", it divides that word into two as "kon" and "-ya" (a verb and a conjunction) and then it ends up the word of "Konya" in the end of the story. Of course, it will be based on a story in the world of expressions. We sometimes reach words after legend and legends are based on a world that exists before the legends as constructed as fictions.

In this paper, different dimensions of the legends that keep a large place in the folk expressions are studied, creation of legends and making of worlds in this creation process are examined. Some examples of legends compiled from various regions of Turkey are evaluated as detailed as the paper allows here. Legends can occur in every dimension of human life so that they enrich the world of the words.

This paper examines 40 texts of legends and in the process of making of and analysing the words the paper shows how the fictional stories are constructed in the way of the words and in the imagination of people. In fact, these stories are evaluated as the kind of legends which are most likely supposed to construct the words.

In this paper, there are two main titles. The first is named as "Making of and Analysing Words in the World of Legends". The names of settlements, individuals, mountains/hills, creeks/rivers/fountains, bridges/passages and animals, the words about petrifying, the names of locations, the words of plants, the words of the months of folk calendar, the words of foods are studied here. They are explained by using the texts of legends with their motifs.

The second title is "Analysing the Process of Construction and Transformation of the Words in the World of Legends". Reflecting sounds, the structure of command and

question, the world of idioms, new words formed by several words, special names and the nicknames and names in the legends are examined.

The end of the paper comprises a table that shows the relation between the words and legends so that it demonstrates the link between the world of the words and the world of the legends.

KAYNAKLAR

- ALPASLAN, İsmet (2006). *Demirci Efsaneleri*, İzmir.
- ALPASLAN, İsmet (2010). *Ağrı Efsaneleri*, İzmir.
- ALPTEKİN, Ali Berat (2012). *Efsane ve Motifleri Üzerine*, Ankara.
- ÇIBLAK, Nilgün (1995). *İçel Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma/İnceleme-Metinler*, Adana (Çukurova Ü yayımlanmamış yüksek lisans tezi).
- EMİROĞLU, Seyit (1993). *Konya Efsaneleri (İnceleme-Metin)*, Konya (Selçuk Ü yayımlanmamış yüksek lisans tezi).
- EROL, Mehmet (1996). *Taşeli Platosu Efsaneleri (İnceleme-Metinler)*, Kayseri (Erciyes Ü yayımlanmamış yüksek lisans tezi).
- GÖDE, Halil Altay (2010). *Isparta Efsaneleri*, Isparta.
- GÖKŞEN, Cengiz (1999). *Giresun Efsaneleri*, Trabzon (KTÜ yayımlanmamış yüksek lisans tezi).
- GÖNEN, Sinan (2004). *Anadolu'da Yer Adlarına Bağlı Olarak Oluşan Efsaneler Üzerine İncelemeler*, Konya (Selçuk Ü. yayımlanmamış yüksek lisans tezi).
- GÜRÇAYIR, Selcen (2007) (yay. haz.). *Folklorun Sahtesi: Fakelore*, Ankara.
- KAPLAN, Bedia (2001). *Efsane Gibi Şehir (Alanya Efsaneleri)*, Konya.
- KARADAVUT, Zekeriya (1992). *Yozgat Efsaneleri*, Konya (Selçuk Ü yayımlanmamış yüksek lisans tezi).
- OĞUZ, M. Öcal-Ersoy, Petek (2007). *Türkiye'de 2006 Yılında Yaşayan Taş Kesilme Efsaneleri Mekânlar ve Anlatılar*, Ankara.
- ÖNAL, Mehmet Naci (2002). *Muğla Efsaneleri (Araştırma-İnceleme)*, Muğla.
- SAKAOĞLU, Saim (2003). *101 Anadolu Efsanesi*, Ankara.
- SAKAOĞLU, Saim (2009). *Efsane Araştırmaları*, Konya.
- SAKAOĞLU, Saim (2012). *101 Türk Efsanesi*, Ankara.
- SANCAK, Nuriye (2008). *Mardin Efsaneleri*, Sakarya (Sakarya Ü yayımlanmamış yüksek lisans tezi).
- TÜRKTAS, M. Metin (2012). *Denizli Efsaneleri*, Denizli (Pamukkale Ü yayımlanmamış doktora tezi).